

Araştırma Makalesi <https://doi.org/10.46868/atdd.32> *Original Article*

Âşık Tipi: Nizâmi Gencevî'nin Leyla ve Mecnun Adlı Mesnevisi

Esin Eren Soysal*

ORCID: 0000-0002-9957-3452

Öz

Destan, mesnevi gibi edebî eserlerde olayların bir başkahramanı vardır. Klasik eserlerde dönemin tarzının da etkisiyle kahramanlar belirli kalıp içerisine sokulmaktadır. Konu bu kahramanlar üzerinden anlatılmaktadır. Genelde bu tarz kahramanlar belirli bir tip kalıbına göre yansıtılmaktadır. Tip bazen “veli”, “alp” tipi olurken bazen de “âşık”, “sufi” tipi olabilmektedir. Tip özelliği taşıyan kahramanlar sabit ve basit karakterli kişiler olarak görülmektedir. Toplum değerlerini temsil eden tipler başka bir eserde de karşımıza çıkmakta ve aynı özellikleri taşımaktadır. Bu bağlamdan yola çıkarak çalışmada Nizâmî Gencevî'nin *Leyla ve Mecnun* adlı eserinde “âşık tipi” ele alınmıştır. Eserin temel konusu olan aşk teması göz önünde bulundurularak âşık tipi özellikleri örnekler aracılığıyla yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizâmî Gencevî, Leyli ve Mecnun, tip, âşık tipi

Gönderme Tarihi: 10/07/2020

Kabul Tarihi:26/12/2020

* Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yabancı diller Yüksekokulu, Karaman, Türkiye, esineren1336@hotmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

SOYSAL, E.E., “Âşık Tipi: Nizâmî Gencevî'nin Leyla ve Mecnun Adlı Mesnevisi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2481-2499.

Âşık Type: Nizami Ganjavi's Masnavi Laili and Majnun

Esin Eren Soysal*

ORCID: 0000-0002-9957-3452

Abstract

Almost every literary work including epic and masnavi has a hero through whom the subject is conveyed. In classical works the hero is put into a certain pattern with the influence of the style of the period. In this respect, heroes are generally told according to a certain type of pattern which can sometimes be a “veli”, “alp” types, as well as “âşık” and “sufi” types. Heroes with these types of character are simple and flat. In this sense, these types, which represent social values, may appear in another work in the same fashion and have the same features. Based on this context, "âşık type" has been discussed in Nizami Ganjavi's book Laili and Majnun. Considering the theme of love, which is the main subject of the work, the type of lovers has been reflected through examples.

Keywords: Nizami Ganjavi, Laili and Majnun, type, âşık type.

Received Date: 10/07/2020

Accepted Date: 26/12/2020

*Doctor, Karamanoglu Mehmetbey University, School of foreign languages, Karaman, Turkey, esineren1336@hotmail.com

You can refer to this article as follows:

SOYSAL, E.E., “Âşık Type: Nizami Ganjavi's Masnavi Laili and Majnun”, *Academic Journal of History and Idea*, C. 7, S. 4., 2020, p. 2481-2499.

Тип влюбленного: В поэме "Лейли и Меджнун" Низами

Гянджеви

РЕЗЮМЕ

Под влиянием стиля эпохи в классических произведениях герои вводятся в определенную форму. В таких произведениях, как эпос и месневи, есть главный герой событий. Тема обсуждается через этого героя. Обычно такие герои описываются в соответствии с определенным типом шаблона. Эти типы встречаются в произведениях под названиями иногда - "вэли", "альп", а иногда - "ашуг", "суфи". Герои, которые имеют черты этих типов, являются людьми с фиксированным и простым характером. Эти типы, представляющие ценности общества, встречаются и в других произведениях и имеют те же характеристики. Исходя из этого контекста, в исследовании будет рассмотрен тип ашуг Низами Гянджеви в его произведении "Лейла и Меджнун". С учетом темы любви, которая является основной темой работы, характеристики типа ашуга будут отражены с помощью примеров.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Лейла и Меджнун, тип, тип ашуга

Получено: 10/07/2020

Принято: 26/12/2020

Giriş

Edebî eserlerde toplumda rastlanması mümkün olan ve her okuyucunun kafasında belirli özellikler taşıyan karakterler ve tipler yer almaktadır. Karakterler her eserde farklılık gösterirken tipler eserlerde fazla değişime uğramadan belirli kalıplar içerisinde yer almaktadır. Yaşamın her döneminde göze çarpan, çağın özelliklerini taşıyan tipler her eserde aynı görünüşe sahip olmaktadır. Çalışmanın amacı, Nizâmî Gencevî'nin *Leyla ve Mecnun* adlı eserinde âşık tipini ele alarak âşık tipinin nasıl işlendiğini değerlendirmektir. Eserin temel konusu olan aşk teması göz önünde bulundurularak âşık tipi özellikleri metinden örnekler üzerinde betimleyici bir yöntem izlenerek aktarılmaktadır. Söz konusu incelemeye geçmeden önce “tip” hakkında öne sürülen başlıca görüşlere yer verilmekte, *Leyla ve Mecnun* eserindeki bahsi geçen âşık tipi hakkında bilgi sunulmaktadır.

1-Tip

“Tip” kelimesi, Türkçe sözlükte temel anlam olarak “*Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek*” biçiminde tanımlanırken; edebiyat terimi manasıyla “*Hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi*” şeklinde ifade edilmektedir.¹ Bu tanımları Tekin de desteklemekte ve tiplerin temsili bir kimliği olduğunu, ait oldukları cins ve gruplardan farklı olduklarını belirtmektedir.²

Kaplan, tiplerin eski çağlara ait eserlerde rastlanan basit ve sabit karakterli kişiler olduklarını ve bu kişilere başka eserlerde de rastlanabileceğini belirtmektedir. Ayrıca bu “tiplerin” toplum değerlerini temsil eden kişiler olduğuna değinmektedir.³ Dolayısıyla eserlerde birçok farklı tip örneğine rastlamak mümkün olmaktadır.

Parlatır tip türlerini şöyle ifade etmektedir:

¹ Türkçe Sözlük, Haz. Şükrü Haluk Akalm, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 2357.

² Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, s. 105.

³ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 9.

“Özellikle eski Türkçe dönemi eserlerinde Türk tarihinin kuruluş ve kurtuluş felsefesini ön planda tutan eserlerde ve yazıtlarda destansı tiplere, dolayısıyla “alp tipi”ne çok rastlanır. Sonraki dönemlerde, özellikle de dini ve tasavvufî edebiyatın gelişmesi ve genişlemesi ile bu kez de “veli tipi”nin yaygınlaştığını söyleyebiliriz. İslam edebiyatının gelişmesi ile 15. Yüzyıldan sonra Türk edebiyatında yeni “tip” örnekleri ortaya çıkmaya başlar “âşık” ve “maşuk” gibi tipler karşımıza çıkar”.⁴

Her çağda toplumun bakış açısına göre yazılan eserlerde tip türü de değişmektedir. Bu durumu Akkuş çalışmasında açıkça ifade etmektedir:

“Tip, belirgin davranışların temsilcisidir. Gerçekte var olan şahsiyetlerin birer yansıması olup, gerçek hayatta yaşamış kişilerin ön plana çıkmış özelliklerinin kendilerinde toplanmasıyla oluşmuş, kurgulanmış ve idealize edilmiş sembollerdir. Bir tipin oluşabilmesi için uzun zaman gereklidir. Bu zaman içerisinde tip, toplumun temel değerlerini üzerinde taşır ve ortaya çıktığı toplumun kültür ve medeniyetini temsil edecek özellikler kazanır. Yüzyıllar boyu oluşan kültür, olgunlaşma sürecinde tipini de yetiştirip, eksik-aksak taraflarını tamamlayıp düzeltir ve olgun şeklini alan tip, toplumun temel değerlerini temsil eder”.⁵

Tipler dönemin özelliklerini yansıttığı gibi aslında yazarın bakış açısını ve görüşünü de bir nebze belli etmektedir:

“Tipler ve kişilikler bir eserin anlaşılmasında, yazarın eseri oluşturduğu dönemi tespit etmede, yazarın yaşadığı çevreyi, inanç özelliklerini ve karakterini öğrenmede araştırmacıya ipucu olabilecek en önemli unsurlardır. Tipler ve kişilikler sadece yazar ile ilgili değil, eserin içerisinde bulunduğu toplum ve zaman dilimi hakkında da bilgi verir. Bu sebeple bir edebî eseri doğru anlayabilmek için içerisinde barındırdığı tiplerin ve kişiliklerin doğru bir şekilde tespit ve analiz edilmesi gerekmektedir. Klasik şiirin hemen bütün şairleri, şiirlerini tipler ve kişilikler üzerinden kurgulamışlar, metnin asıl mesajını bu unsurlar üzerinden vermişlerdir”.⁶

Lukacs, eserde yer alan kahramanın sadece öz benliğinin toplumdaki nesnel güçlerce belirlendiği zaman ortaya çıktığını, dolayısıyla her tipin sosyal, ekonomik ve

⁴ İsmail Parlatır, *Türk romanında Tipler*, Ekin Yayınevi, Bursa 2019, s. 3.

⁵ Metin Akkuş “Klasik Edebiyatta Tipler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Talat Sait Halman vd. C. 2, 2006, s. 393-402.

⁶ Erdoğan Uludağ, “Salih Baba Divanında Tipler ve Kişilikler” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (Estad), C. 2, S. 2, 2019, s. 915.

tarihi şartların o dönem içindeki odaklaşmasının bir ürünü olduğunu savunmaktadır.⁷ Tip konusu belirli görüşler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere çalışmada *Leyla ile Mecnun* eserindeki “âşık tipi” ele alınacağından eser ve yazarı hakkında bilgi vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

2-Nizâmî Gencevi,

Hekim Cemâluddin Ebû Muhammed İlyas b. Yusuf Nizâmî Gencevi, büyük söz ustalarından ve Fars şiirinin temel taşlarından. *Leyla ve Mecnun* eseri İran’ın önde gelen şairlerinden biri olan Nizâmî Gencevî’ye aittir. Nizâmî Gencevî’nin kaside, gazel, kıt’a ve rubailerden oluşan, 20000 beyit olan bir divanı ve hamse adı altında topladığı, türlü konular hakkında yazdığı ve manzum birer roman olan mesnevileri vardır. Mahzen’ul-Esrâr, Husrev u Şirin, Leyla u Mecnun, Heft Peyker, İskendernâme mesnevileri Nizâmî’nin hamsesinde yer alan mesnevilerdir. Dile fazlasıyla hâkim olan şair, herhangi bir hareketi, duyguyu olduğu gibi ifade etmez. Mecazla, teşbihle veya başka bir edebî sanatla canlılık kazandırır. Şair, Emîr Husrev Dehlevî, Hâcu Kirmanî, Orfî Şîrâzî, Ali Şîr Nevâî gibi birçok şairi etkisi altında bırakmıştır. Hatta bu şairlerden bir kısmı Nizâmî’nin eserlerine nazireler yazmışlardır.⁸

Nizâmî, Firdevsî ve Sa’dî gibi kendine özgü bir üslup oluşturabilmeyi başarmış şairlerdendir. Uygun kelimeleri seçme, özgün terkipleri ortaya çıkarma, her konuda yeni ve beğenilen anlam ve mazmunları meydana getirip kullanma, ayrıntıları tasvir etme, yeni teşbih ve istiareleri kullanma açısından başarılı görülmektedir.⁹

3- Leyla ile Mecnun

Hezec bahrinde yazılmış 4718 beyitlik olan *Leyla ile Mecnun* mesnevisi, dönemin hükümdarı Şîrvânşâh Celâl’ul-Dovle Ahsitan’ın isteği üzerine yazılmıştır.¹⁰ *Leyla ile Mecnun* adlı eserde Peygambere övgü, peygamberin inancı, hikmet, öğüt ve şairin kendi ailesi ile ilgili metinlerin yer aldığı uzun bir giriş bölümünden sonra destanın başlangıcına geçilmektedir. Arap toplumunda, zamanı belli olmayan bir dönemde bir kabile reisinin oğlunun, medresede okurken güzel bir kıza âşık olması,

⁷ Georg Lukacs, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, (çev. Cevat Çapan), İstanbul 1986, s. 141-142.

⁸ Ahmet Ateş, “Nizâmî Gencevî” İslam Ansiklopedisi, C.9, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 318-326.

⁹ Zebîullâhî Safâ, *İran Edebiyat Tarihi*, C. 1, Nüsha Yayınları, Ankara 2002, s. 230-231.

¹⁰ A. Ateş, *a.g.e.*, s. 318-326.

vuslata dönüşmeyen bu şiddetli aşktan dolayı gencin adının “Mecnun’a çıkması, onun yüzünden ailesinin mağdur ve perişan olması; kızın da gelenek ve göreneklere boyun eğerek ailesi tarafından istemediği bir kişi ile evlendirilmesi, kocasına kendisini teslim etmemesi, kendisini seven erkeğin aşkına sadık kalması; neticede her iki aşığın da ıstırap ve meşakkat dolu bir ömür sürdükten sonra acılar içinde ölmeleri, hikâyenin konusunu teşkil etmektedir.

Hikâye şöyle anlatılmaktadır: “Benî Âmir kabilesi, Arap mülkünün en güzel yerinde yaşamaktadır. Kabilenin reisi, o civarın en mamur vilayetinin, hünerli, erlikte bir benzeri olmayan hâkimidir. Ancak evladı olmamaktadır. Dileğinin gerçekleşmesi için bağışlar verir, fakirlere para dağıtır. Nihayet Allah duasını kabul eder ve ona dilediği gibi bir evlat nasip eder. Babası, oğlunun güzelliğini görür görmez, onun şerefine hazineler saçar. Çocuk on dört günlük olunca “Kays” adını verirler. Her geçen gün güzelliği artan Kays babasının gözünde daha da mükemmel hale gelir, mektep zamanı gelince bir medreseye gönderilir ve orada birçok çocukla arkadaş olur. Bu çocuklar arasında “Leyla” adında bir kız çocuğu da vardır. Kays, Leyla’nın cazibesine kapılır; o da Kays’a karşılık verir. Herkes onlar hakkında konuşmaya başlar. Dedikoduların artmasından dolayı Kays ve Leyla birbirlerine bakmakla yetinirler. Bu aşk durumu Kays’ı perişan bir hale getirir, aşkından ne yapacağını bilemez olunca kendisine “Mecnun” diye seslenirler. O da hal ve davranışlarıyla bu lakabı onaylar hale gelir. Leyla dışında hiçbir şeyden bahsetmek istemez şiirler söyler Leyla Leyla diye dolaşmaya başlar.

Leyla kabilesiyle birlikte Necd dağında oturmaktadır. Mecnun ancak o dağın üzerinde biraz rahatlamaktadır. Oraya gittiğinde neşe içinde olmaktadır. Mecnun Leyla’nın sevgisiyle şiirler okumaktadır.

Leyla ve Mecnun başkalarının fark etmemesi için uzaktan uzağa görüşmeye başlarlar. Zamanla Mecnun’a sevgilisinin yolunu kaparlar. Bu durum onun daha da perişan eder, kim ne söylese söylesin dinlemez hale gelir. Mecnun’un babası onun bu durumuna çok üzülür ve en sonunda Leyla’yı istemeye karar verir. Leyla’nın babasından Leyla’yı gelip ister ancak Leyla’nın babası Mecnun’un delilik alametleri gösterdiğini böyle birine kızını vermek istemediğini belirtir. Mecnun’un babası mecburen eli boş döner. Mecnun’un ailesi bu sevdadan vazgeçmesini ister. Mecnun daha da üzülen evi barkı terk eder, kendini çöllere vurur.

Mecnun'un babası, üzüntü içinde ve elinden bir şey gelmez haldedir. El kaldırıp dua etmediği bir ziyaretgâh bırakmaz. Mecnun'un derdine çare arar. Gitmediği yer kalmaz en sonunda Allah'ın istekleri kabul edeceği Kâbe'ye gider. Oğluna burada biçarelerin derdine derman bulunduğunu belirtir ve burada dertlerinden kurtulacağını anlatır. Ancak Mecnun bu dertten kurtulmak yerine daha çok sarılmak için dua eder. Mecnun'un böyle dua ettiğini gören babası bu derde çare bulunamayacağını anlar. Mecnun'un babası bu aşkın oğlunun gönlünü esir ettiğini, derdine çare bulunamayacağını yakınlarına anlatır. Bu aşk olayı her tarafa yayılır. Leyla bu söylentilere çok üzülür. Her iki âşık perişan hale gelirler.

Bu sırada İbn-i Selam adında bir genç Leyla'yı görür ve hemen âşık olur. Leyla'yı istemeye gider, anne babası kızlarının biraz rahatsız olduğunu iyileşince nikâh kıyabileceklerini söyler.

O diyarda hem zengin hem de kuvvetli olan Nevfel adında biri yaşamaktadır. Bir gün av esnasında Mecnun'u görür. Onun kim olduğunu sorar. Leyla'nın aşkı ile yanıp tutuşan Mecnun olduğunu söylerler. Birlikte yemek yiyip sohbet ederler. Nevfel anlattığı hikâyelerle Mecnun'u biraz sakinletip onları kavuşturacağını vaat eder. Mecnun bunun üzerine biraz rahatlar. Nevfel Mecnun'u kendisiyle birlikte götürür birkaç ay birlikte yaşarlar.

Bir gün Mecnun Nevfel'e vaadini hatırlatır. Mecnun'un sitemi üzerine Nevfel hemen hazırlıklarını yapar, önce Leyla'yı güzellikle ister, kabile kızı vermeyince Nevfel büyük bir güçle saldırır. Harp akşama kadar devam eder. İki düşman güneş batınca istirahata çekilir. Leyla'nın kabilesi çok kalabalık olduğundan Nevfel barış istemekten başka çare göremez. Mecnun için mücadele ettiğini, hazineler feda edeceğini yeter ki Leyla'yı Mecnun'a vermelerini ister, aracı Leyla'nın kabilesine Nevfel'in fikrini anlatır ve düşmanlıktan vazgeçerek barışırlar. Bunun üzerine Mecnun barıştan dolayı Nevfel'e sitem eder. Nevfel de asker ve mühimmat yetersizliğinden dolayı barış istemek zorunda kaldığını bunun harp hilesi olduğunu belirtir. Nevfel ikinci defa Leyla'nın kabilesine saldırır ve nihayet Nevfel savaşı kazanır vurur, kırar ve birçok kişiyi esir eder. Leyla'yı getirmelerini ister. Leyla'nın babası kızı için her türlü eziyete işkenceye razı olduğunu ancak Mecnun'a kızını vermektense öldürmeyi seçtiğini bildirince Nevfel, Leyla'yı istemekten vazgeçer ve geri döner.

Mecnun bu durumdan çok incinir ve yine çöllere gider, izini kaybettirir. Çöllerde virane dolaşır birtakım olaylar yaşar. Bu esnada İbn-i Selam gelerek kendisine verilen sözün yerine getirilmesini ister. Beraberinde getirdiği hediyelerle Leyla'nın ana babasını yumuşatacağını ümit eder. Bir haberciyle Rum, Çin ve Taif'ten getirilmiş çok kıymetli hediyelerle Leyla'nın evine gelir. Hediyeleri teslim eder ve Leyla'nın babası hazırlığa başlar, her tarafı süsler, damat ve arkadaşlarını ziyafete davet eder. Nikâhı kıyarlar. İbn-i Selâm, Leyla'yı alıp götürür.

İbn-i Selâm Leyla'yı ürkütmemek için birkaç gün bekler, Leyla'ya yaklaşmak istediğinde Leyla ona bir tokat atar ve her ne olursa olsun ona ait olamayacağını bildirir. İbn-i Selam Leyla'yı çok sevdiğinden eşi olmasa bile yanında olmasına bile razı olduğundan Leyla'yı yalnızca görmekle yetinir. Leyla aşkından o kadar acı çekmektedir ki sabrı tükenmiştir ve artık gizli aşkını ne eşinden ne de babasından saklamaktadır.

Mecnun yalnız ve kimsesiz dolaşmaktayken yanına deveye binmiş biri gelir ve Leyla'nın evlendiği haberini verir. Mecnun bu haberi alınca kahrolur kendini yerden yere vurur, onun vefasızlığı ile ilgili beyitler okur.

Mecnun'dan ümidini kesen babası yaşlanır güçten düşer. Artık oğlunun iyileşmeyeceğini bilir. Ancak ölmeden oğlunu son kez görmek için oğlunu her yerde arar ve bir gün rastladığı bir kişiden oğlunun mağarada olduğunu öğrenir. Birkaç gün yol aldıktan sonra oraya varır. Oğlunu görünce yüreği paramparça olur, yanına yaklaşır ancak Mecnun babasını tanımaz sen kimsin benden ne istiyorsun der. Babası “ben senin babanım” deyince babasına sarılır hasret giderirler. Oğlunun artık düzelmeyeceğine inanan baba oğluyla vedalaşır ve geri döner.

Bir sabah bir avcı Mecnun'a rastlar ve babasının öldüğünü söyler. Mecnun bu kötü habere kahrolur, hemen babasının mezarına koşar, ağlar, sonra Necd dağına geri döner.

Güneşli bir günde çok acı çeken Mecnun, Necd dağında iken bir atlı gelir ve Leyla'dan haber getirdiğini söyler. Mecnun hemen mektubu alır ve okur. Leyla basının öldüğünü kendisine hiç ihanet etmediğini yazmaktadır. Mecnun çok sevinir hemen bir mektup yazmak ister ama kâğıt kalemi yoktur. Gelen haberci hemen kalem kâğıt verir ve mektubu yazmaya başlar. Haberci mektubu alır ve Leyla'ya götürür, Leyla ağlayarak mektubu okur.

Mecnun'un Selim Amiri adında bir dayısı vardır. Dayısı yeğeninin durumuna çok üzülür, ara sıra onu ziyarete gelir yiyecek ve giyecek getirir. Yine bir gelişinde annesinin çok üzüldüğünü, kendisini merak ettiğini söyler. Mecnun annesini ziyarete gelir. Annesi yalvarır kalması için ama Mecnun yine çöllerde kaybolur gider. Annesi oğlundan ümidi keser ve kısa bir zaman sonra vefat eder. Mecnun bu haberi alınca feryat figan ağlar kahrolur.

Leyla ise; Mecnun'un mektubunu aldıktan sonra onun sözlerine çok üzülür ve iyici sıkıntı içine düşer. Kendini zindanda gibi hisseder. Bir gün eşi evde yokken dışarı çıkar ve yol üstünde Mecnun'u tanıyan birini görmek ümidiyle bekler. Kendisine mektup getiren ihtiyara denk gelir ve Mecnun'u kendisine getirmesini söyler. İhtiyar gidip Mecnun'u bulur ve Leyla'nın bir hürmalıkta kendisiyle konuşmak istediğini söyler yanında getirdiği kıyafetleri giydirir ve alıp götürür.

Leyla kararlaştırılan yere gelir ve Mecnun'u uzaktan görür daha fazla yaklaşamaz ve mecnundan birkaç beyit okumasını ister ve mecnun bunun üzerine bir şiir okur ve sahra yolunu tutar. Artık Mecnun'un aşkı ilahi bir aşka dönüşmüştür. Leyla'nın varlığı onun için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bunu anlayan Leyla inleye inleye orayı terk eder ve evine gider.

Leyla'nın eşi çektiği mihnet yüzünden hastalanır ve kısa bir zaman sonra ölür. Leyla muradına eremeden ölüp giden kocasına acır. Kocasını için feryat ederken gizlice aşkı Mecnun için de ağlar yakınır. Leyla adet gereği iki sene evde oturur. Ne kimse onu görür ne de o kimseyi görür. Kaderi ile baş başa kalır. Bir müddet sonra Leyla hastalanır annesini çağırır vasiyetini yapar ve ölür. Mecnun Leyla'nın öldüğünü duyunca çok acı çeker feryat figan gözyaşları döker. Herkesin yüreği burkulur Mecnun'un çektiği acılara dayanamazlar. Mecnun Leyla'nın mezarından başka bir yere gitmez olur. Orada yaşar orada vakit geçirir. O kadar çok ağlar ki harap ve bitap bir hale gelir. Mezarın üzerinde sonsuz uykusuna dalar. Halk daha sonra Mecnun'u da oraya defneder.”

5- Âşık tipi

İki aşığın kavuşamadığı ve çok çile çektiği *Leyla ile Mecnun* hikâyesinde öne çıkan tip örneklerinden biri “âşık tipi”dir. Tasavvuf edebiyatında aşk insan vasıtasıyla Tanrı'ya ulaşmanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu hikâyede de insana olan aşkın tanrıya olan aşka nasıl dönüştüğü açıkça görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle

çalışmanın bu kısmında “âşk” ve “âşık” kelimeleri ele alınarak metinden örneklerle “âşık tipi” incelenecektir.

Uludağ, aşkı “*müfrit mahabbet, aşırı sevgi, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi*” şeklinde tanımlamaktadır, ayrıca Sûfiler’e göre “aşk” kavramını belirterek ve sevginin derecelerini şöyle sıralamaktadır:

- 1- Meveddet: sevgi sebebiyle kalbin özlem içinde bulunması
- 2- Heva: sürekli olarak salike gözyaşı döktüren sevdâ
- 3- Hillet: Sevgilinin sevgisiyle sermest olmak, tam dostluk
- 4- Mahabbet: kötü huylardan arınma ve güzel huylarla donanma suretiyle sevgiliyle layık olmak ve yaklaşmak
- 5- Şağaf: kalbi parçalayan ve yakan ateşli sevgili
- 6- Hüyam: Sevdalığı çıldırtan sevgi, sevgi çılgınlığı, çılgınca sevme, sevgilinin kulu, kölesi olma
- 7- Valeh: Dostun ve yârin güzelliğini seyrederken sevgi şarabıyla kendinden geçme, sevgi şarabını kana kana içme
- 8- Aşk: Sevenin sevgilisinde kendisini yok etmesi; aşkın yok sadece maşukun var olması, her şeyin ondan ibaret olması hali. ¹¹

Şentürk şairi de bir âşık olarak görmektedir:

“Eski şiir geleneğinde “sevgili” tipinin yanı sıra şiirin merkez ve temelini oluşturan diğer tip âşık olup bu aynı zamanda şairin kendisidir. Şiir yazmak için kalemi eline alan her şair, kendisini mecnun gibi çöllerde dolaşan, yeme içmeden kesildiği için kaburgaları sayılacak kadar zayıflamış, dünya ile bütün bağlarını kesmiş hatta ölmüş olarak tasvir eder”. ¹²

Aşkı mecazi ve ilahi olarak tanımlayan Karataş, Leyla aşkıyla Mevlaya varma örneğini vererek ilahi aşka mecazi aşkla ulaşılabilirliğini belirtmiş ve aşkı şöyle değerlendirmiştir:

¹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999, s. 59.

¹² Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osdam, İstanbul 2016, s. 372.

“Aşk çileli bir yol: yakıcı bir ateştir. Aşkın Mebde’ ve menşei, evi olan gönül gam, keder, sitem-i yar ile harap olmayınca dünyanın en güzel hazinesi olan aşk ortaya çıkmaz. En kıymetli hazineler harabe yerlerde gizlidir. Aşk hazinesinin zuhuru için gönlün harap olması gerekir”.¹³

Leyla’dan Mevla’ya ulaşan Leyla ve Mecnun kahramanları âşıklık özelliklerini tam anlamıyla taşımaktadır. Eserde Leyla ve Mecnun kahramanları birçok yerde çeşitli özellikleri ön plana çıkarılarak tasvir edilmektedir.

“Henüz saf kalmıştı o güzel dilber, kemali olmuştu dillerde ezber

Cemali ay gibi, süt ışıklıydı, boyu servi gibi yaraşıklıydı.

Gamze hançerini çekseydi eğer, bin sene deşerdi o nazlı dilber

Ahu gözlerini süzseydi bir an, yanıp mahvolurdu bütün bir cihan.

Arap ayı gibi sıfatı vardı, Acem Türk’ü gibi gönül avlardı.

Saçları geceydi, cemali bir bağ, sanki kara karga tutmuştu çırağ.

Lale bezenmişti püstecik ağzı, şeker dudaklıydı o eller kızı.

Ne kadar istesen şeker kırardı, yalnız şeker değil, leşker kırardı.

Koynunda beslerdi kızı güzeller, Severdi, okşardı onu ak eller

Dünyanın hayali bir dilberiydi, gençlik destanının şah eseriymi. ”¹⁴

“Murat destanının ilk sahifesi, güzellik mülkünün baş serkerdesi,

Yedi yıldız gibi güzel cemalli, o gökler duruşlu, gökler celalli,

Güzel cemaline ay haset çeken, hüsnüyle servin de bağırını söken,

Umudu, korkuyu mars koyan hüner, o aydan, güneşten irs alan dilber,

O putperestlerin secde mihrabı, o saray kandili, Gülşen gül-abı,

Aşkın yatağına, nazına bir yar, hem hazine olan, hem hazinedear

Hüsnün, güzelliğin ziynet mayası, şeker dillilerin naz sermayesi.”¹⁵

¹³ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 53-54.

¹⁴ Nizâmi Gencevî, *Leyla ile Mecnun*, (çev Samed Vurgun), Zengin Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 70.

¹⁵ N. Gencevî, a.g.e., 2019, s. 108-109.

Eserde yukarıda verilen beyitler gibi birçok beyitte Leyla'nın gözü, kaş, saç, boyu çeşitli öğelere benzetilerek tasvir edilerek ve Mecnun'un etkilenmesine neden olan eşsiz güzelliği betimlenmektedir. Gözü ceylanın gözüne, yüzü Arap ayna, boyu serviye, saçları geceye benzetilmiş, tatlı dilli, nazlı, cilveli bir dilber şeklinde anlatılmaktadır.

Pala, aşkı “*Sevgiliye ait bir özellik, bir bakış, bir söz vs. aşk için sarhoşluk nedeni*” olarak tanımlayarak âşık kişideki fedakârlıkları belirtir:

*“Âşık bunları düşündükçe kendinden geçer. Canını sevgilisine verecek kadar cömerttir. Sözünde durur ve sadıktır. Sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır. Sevgiliden ayrı kalmak âşık için ölümdür. Âşık sevgilisinden başka talih, felek, ağyar, zaman vs.den de zulüm gören kişidir. Bu zulüm karşısında sabahlara dek ağlar, gözüne uyku girmez. Yakasını yırtar, kan yutar, içine kan oturur, deniz gibi coşar, aldatılır, oyuncak gibi oynanır, yaralanır, hastalanır, aklını yitirir. Onun sıfatları bitip tükenmek bilmez. Birkaçı söyle sayılabilir: Sabırsız, yüreği kanla dolu, gözü kan ağlar, çaresiz, mest, güçsüz, zayıf, ayağı bağlı, esir gözü yaşlı”.*¹⁶

Leyla ile Mecnun eserinde “âşık tipi”nin bütün özelliklerini taşıyan aşkı için bütün hayatından vazgeçen mecnun birçok yerde bu şekilde tasvir edilmektedir. Şiirler okuyan, sevgilisine kavuşmak isteyip ona kavuşamayan, üstü başı paramparça bir halde çöllerde dolaşan bir âşıktır. Aşk, Kays adlı kahramanı mecnun eder, başkalarının ne söylediğini ne düşündüğünü artık umursamaz olur sadece aşkını, Leyla'yı, düşünmektedir.

“Âşıklık olalı Kays'ın murazı, aşkın kemendine geçti boğazı

Bir kalp avcısıydı Kays'ın nigarı, uçup dağılmıştı sabrı, kararı.

Bazen ortalıkta olsa da sohbet, yakardı kalbini yine de mihnet.

Bir gün dert elinden yoruldu yürek, tuluklar yırtıldı, yıkıldı eşek.

Sevgiden habersiz adamlar ki var, onu mecnun diye çağırırlardı.

*Biçare Kays ise çaresiz kaldı, bu “mecnun” sözünü üstüne aldı.”*¹⁷

¹⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 41.

¹⁷N. Gencevî, a.g.e., 2019, s.76.

“Yürek parçalardı onun nağmesi, âşıklar sesiydi Mecnun’un sesi.

Gezerken ardınca bağırlardı, “Mecnun! Mecnun! Diye çağırırlardı.

O da bu teneden gamlar yiyerek, perişan gezerdi divaneler tek.

O eşek sürerdi zayıf boyunla, eşeği de gitti, ip de onunla

Öz kalbini bölüp benzetti nara ki Leyla söylesin “ey kalbi para”

Çalıştı, sırrını bilmesin eller, lakin kalp oduna kim dözebilir?

Beynine sıçradı kalbinin kanı, aşğın derdini yüzünden tanı

O yar derdindeydi, odan yar uzak O, gam içindeydi, gamküsar uzak

Gözüne şem gibi uyku gelmezdi g ece de gündüz de o dinlenmezdi.”¹⁸

“Kendisini görenler Lâhavle okuyarak yanından uzaklaşıyorlardı. Deli gibi mahalle mahalle dolaşiyor. Leyla Leyla diye sevgilisini çağırıyordu. İhrâmı yırtımlı, baş açık melamet mahallesine düşmüştü. İyiyi kötüyü artık ayırt edemiyordu. O insanların varlığından bile bihaberdi”¹⁹

Leyla'nın kabilesi tarafından Mecnun istenmemekte âşıklığın verdiği divanelik onları rahatsız etmektedir.

“Filan çölde divane bir genç, bizim yurdumuzun şerefini incitecek hareketlerde bulunuyor, dediler. Her gün arkasına köpek gibi birkaç kişi takmış; başı açık yalın ayak bizim diyarımıza geliyor. Çeşme başına toplanan halk arasında yeis ve ıstırap içinde gâh raks ediyor, gâh eğilip yerleri öpüyor.”²⁰

Bell için aşk *“boş ve meşgalesiz bir kalbin işidir; bir çılgınlık halidir, çok büyük acılara ve ölüme sebebiyet verir. Bazılarına göre melankoliye benzeyen bir tür zihin bozukluğudur”²¹* Her iki âşık da birbirinden başka şey düşünmez olur. Yemeden içmeden kesilir. Tek düşünceleri sevgiliye kavuşmaktır ama imkânsız olduğunu bildiklerinden sadece yürek yakıcı aşkları ile avunup ölümün gelmesini beklerler.

¹⁸ N.Gencevî, *a.g.e.*, ,2019, s.77.

¹⁹ Nizâmi Gencevî, *Leyla ile Mecnun*, (çev Ali Nihat Tarlan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, s. 68-69.

²⁰ N. Gencevî, *a.g.e.*, , 1965, s.76.

²¹ Joseph Norment Bell, *İslam'da Aşk Tasavvuru-Hanbelilik Örneği*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 59.

“Leyla bir ah çekti, görüp mecnun ’u mecnun ’da feryatla çağırıldı onu.

Leyla yıldız gibi çadırda tekti, mecnun sanki perde tutan felekti

Leyla duvağını yüzünden açtı, mecnun sitem edip dertten söz açtı

Leyla çeng tutmuştu bağı başında, mecnun rübab gibi eli başında

Leyla seher gibi ışıklanırdı mecnun da şem gibi gamdan yanardı

Leyla bağ içinde güzel bir bağıdı, mecnun dağ üstünde büyük bir dağıdı

Leyla yaranmıştı ay gibi parlak, mecnun ipek gibi karaydı ancak”²²

“Mecnun ’u boğmuştu kan dalgaları, Leyla o yazığı anar mı bari?

Mecnun ’un bağırını yandırır elem, Leyla hangi kalbe su serper dem?

Mecnun ’un kalbini delmiş ok, diken, Leyla ne naz ile yatar, göresen?

Mecnun bin ah çekip ağlıyor burada, Leyla nice şadlık arar orada?

Mecnun dert içinde, dağ içindedir, Leyla hangi bahar, bağ içindedir

Mecnun gam zinciri vurmuş özüne, Leyla gülümsüyor kimin yüzüne?

Mecnun ’un yüreği ürkmüş hicrandan, Leyla ’nın hayali nedir bu zaman?”²³

“Ayağım ettiyse dün böyle günah, bugün baş koymuşum ayağına ah!

Size ok attıysa bu sınımış elim, şimdi zincirlidir o da güzelim.

O zaman bir günah ettiyse meğer yeter bu çektiğim ağır cezalar

Kıyma ki bu türlü zelil olam ben, bir defa canımı çıkar bedenden

Senden özgesine yürek meyletse yürek gel, beni haç gibi çarmıhlara çek

Ey vefasızlığı vefadan parlak hatadır yanında hatasız olmak

Karşında hatasız bekleyip bu dem özümü hataya duçar ederem.

²² N.Gencevî, a.g.e., 2019, s. 81.

²³ N. Gencevî, a.g.e.,2019, s. 120.

Belki vefa görem bu yolla senden ya da attığın ok geçe sinemden”²⁴

Her iki sevgili aşk acısını tadarlar, aşk için her türlü cefayı çekmeye hazırdırlar. Söz konusu “âşık tipi” özelliklerini taşımakta ve yaşatmaktadırlar. Çektikleri aşk acısını herkese de yansıtmakta ve başkalarının yüreklerini de dağlamaktadırlar.

²⁴ N.Gencevî, , a.g.e.,2019, s.158.

Sonuç

Mevcut çalışmada, klasik İnan edebiyatının önemli şairlerinden Nizâmî Gencevî'nin *Leyla ile Mecnun* adlı mesnevisindeki “âşık tipi” ele alınmıştır. Toplumda ayırt edici özelliğe sahip belirli bir zümreyi temsil eden eserlerdeki tip örneklerinden yola çıkarak “âşık tipi” değerlendirilmiştir. Âşık tipinin vurgun, bitap, biçare, kendinden geçen, sadece sevdiğini düşünen portresi bu eserde açıkça görülmüştür.

“Âşık tipi” hem Leyla hem de Mecnun üzerinden değerlendirilmiş, Leyla aşkını daha çok içine atarak gizli gizli acılar çekerek yaşarken Mecnun çöllerde dolaşp herkese aşkını anlatarak, şiirler söyleyerek ifade etmiştir. Toplumun belirlediği kadın erkek konumu bakımından da bakılacak olursa eserde Leyla aşkını en yakınlarına bile söylemezken; Mecnun yoldan geçen tanımadığı birine hatta insan dışındaki canlılara da itiraf etmiş, duygularını cesurca yaşamıştır. Bu aşk hikâyesinde de sevgililer kavuşamamış, yaşadıkları aşk ilahî aşka dönüşmüştür. Tasavvuftaki mecazi aşktan ilahi aşka dönüş bu eserde görülebilmektedir.

Kaynaklar

AKKUŞ, M., “Klasik Edebiyatta Tipler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Talat Sait Halman vd. C: 2, 2006, s. 393-402.

ATEŞ A., “Nizâmî Gencevî” İslam Ansiklopedisi, C.9, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Eskişehir 2001.

BELL, J. N., *İslam’da Aşk Tasavvuru-Hanbelîlik Örneği*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

GENCEVÎ, N., *Leyla ile Mecnun* (çev Samed Vurgun), Zengin Yayıncılık, İstanbul 2019.

GENCEVÎ, N., *Leyla ile Mecnun*, (çev Ali Nihat Tarlan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965.

KAPLAN, M., *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

KARATAŞ, T., *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

LUKACS, G., *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, (çev. Cevat Çapan), İstanbul 1986.

PALA, İ., *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.

PARLATIR, İ., *Türk romanında Tipler*, Ekin Yayınevi, Bursa 2019.

SAFÂ, Z., *İran Edebiyat Tarihi* (çev Hasan Almaz), C. 1, Nüsha Yayınları, Ankara 2002.

ŞENTÜRK, A. A., *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osdam, İstanbul 2016.

TEKİN, M., *Roman Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

Türkçe Sözlük, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ULUDAĞ, E., “Salih Baba Divanında Tipler ve Kişilikler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (Estad)*, C. 2, S. 2, Ağustos 2019, s. 912-987.

ULUDAĞ, S., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999.